

УДК 378.011.3-051:373.3]:574(045)

DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310-2019-93-6-63-72>

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНИХ ВИШІВ

О. Б. Борзик

ORCID 0000-0002-2394-9230

І. М. Шепель

ORCID 0000-0001-7828-5278

У даній статті розкрито педагогічні умови формування екологічної культури майбутніх учителів початкових класів в освітньому процесі педагогічних вишів. Зазначено, що освітній процес педагогічних закладів вищої освіти, спрямований на формування екологічної культури майбутніх учителів початкових класів, потребує максимальної екологізації навчальних дисциплін циклу загальної та професійної підготовки, урізноманітнення форм позааудиторної роботи, систематичного залучення молодих людей до екологічної діяльності, формування у майбутніх педагогів відповідальності за власні вчинки, розвитку у кожного здобувача вищої педагогічної освіти його потенційних можливостей, створення атмосфери натхнення на дії. Наголошено, що успішність процесу формування екологічної культури майбутніх учителів початкових класів буде більш результативною за умови врахування сукупності факторів й сприятливих умов, які забезпечать ефективну трансформацію зовнішніх впливів у внутрішню позицію здобувачів вищої педагогічної освіти. Доведено, що якість формування екологічної культури майбутніх учителів початкової школи в освітньому процесі педагогічних закладів вищої освіти підвищується за умови врахування сукупності оптимальних педагогічних умов, зокрема: створення демократичного освітнього простору, де викладач та студент є рівноправними учасниками освітнього процесу; включення майбутніх учителів початкових класів у різноманітну еколого-освітню діяльність на заняттях з дисциплін професійної підготовки на засадах емпайермент-педагогіки; звернення до життєвого досвіду здобувача вищої педагогічної освіти.

Ключові слова: екологічна культура, майбутні учителі початкових класів, педагогічні умови, педагогіка емплаурменту, екологізація освіти.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. У Концепції екологічної освіти в Україні визначено, що провідним шляхом розв'язання нагальних екологічних проблем має стати підготовка свідомих громадян з високим рівнем екологічної культури, що ґрунтується на основних критеріях оцінки відносин у системі «людина – природа», тобто гармонійному співіснуванні людини у світі природи (Концепція екологічної освіти України, 2002, с. 3). Екологічне виховання нової генерації, метою якого є формування екологічної культури, є безперервним цілеспрямованим систематичним процесом. З огляду на це, формування екологічної культури має бути наскрізною складовою освітнього процесу, зокрема освітнього процесу педагогічних закладів вищої освіти.

Освітній процес педагогічних закладів вищої освіти, спрямований на формування екологічної культури майбутніх учителів початкових класів, потребує максимальної екологізації навчальних дисциплін, урізноманітнення форм позааудиторної роботи, систематичного залучення молодих людей до екологічної діяльності, формування у них відповідальності за власні вчинки, розвитку у кожного здобувача вищої педагогічної освіти його потенційних можливостей, створення атмосфери натхнення на дії.

Слід зазначити, що процес формування екологічної культури майбутніх учителів початкових класів в освітньому процесі педагогічних закладів вищої освіти має бути цілеспрямованим, організованим та педагогічно скерованим. Ми вважаємо, що успішність процесу формування екологічної культури майбутніх учителів початкових класів буде більш результативною за умови врахування сукупності факторів й оптимальних умов, що суттєво впливають на означений процес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. У сучасній педагогічній теорії та практиці наявна чимала кількість наукових праць, які присвячено проблемам формування екологічної культури майбутніх учителів початкових класів. Зокрема, дослідженнями у контексті порушеної проблеми займаються О. Біда, Ю. Бойчук, А. Дудаш, А. Захлебний, О. Киричук, В. Крисаченко, О. Лазебна, О. Молчанюк, Г. Пономарьова, Н. Пустовіт, І. Сопівник, О. Тавстуха, Г. Шевченко та інші.

Різномасштабні дослідження педагогічних умов в освітньому процесі закладів вищої освіти висвітлено у працях О. Біди, Ю. Бойчука, О. Молчанюк, Г. Пономарьової, Г. Пустовіт, Г. Тарасенко, М. Швед та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Аналіз наукової літератури дозволив зробити висновок про те, що проблема формування екологічної культури особистості, зокрема майбутніх учителів початкових класів, розкрита у низці наукових праць. Проте, сучасна система освіти потребує пошуку інноваційних педагогічних умов, що здатні забезпечити цілісність, систематичність та якість вирішення порушеної проблеми.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у визначенні педагогічних умов формування екологічної культури майбутніх учителів початкових класів в освітньому процесі педагогічних вишів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Важливою закономірністю освітнього процесу, яку необхідно враховувати науково-педагогічним працівникам закладів вищої освіти, є необхідність створення сприятливих умов для успішного переведення зовнішніх впливів у внутрішню позицію студентів (Алексюк, 1998). Тож, для забезпечення ефективності процесу формування екологічної культури майбутніх учителів початкових класів слід забезпечити реалізацію оптимальних педагогічних умов в освітньому процесі педагогічних вишів.

На основі аналізу наукових праць із теми дослідження вважаємо, що ефективність формування екологічної культури майбутніх учителів початкової школи в освітньому процесі педагогічних закладів вищої освіти, є можливою з врахуванням сукупності оптимальних педагогічних умов: створення демократичного освітнього простору, де викладач та студент є рівноправними учасниками освітнього процесу; включення майбутніх учителів початкових класів у різноманітну еколого-освітню діяльність на заняттях з дисциплін професійної підготовки на засадах емпайермент-педагогіки; звернення до життєвого досвіду студента.

Розглянемо вищезазначені умови більш детально.

Першою умовою ми визначаємо: *створення демократичного освітнього простору, де викладач і студент є рівноправними учасниками освітнього процесу.*

Громадянство як суспільна роль і громадянськість як сукупність рис, суспільних якостей виконувача цієї ролі уособлює саме дійовий, активний характер соціального буття людини, намагання її бути в центрі важливих

подій, що впливають на її життя, визначають її майбутнє (Щедрова, Барановський та Новакова, 2005, с. 73). Ми переконані, що особистість з екологічним мисленням та еколого-виправданою поведінкою повинна володіти демократичними цінностями, які С. Кострюков (2004) розглядає як особисту, індивідуальну свободу людини, реальні умови і можливості вияву соціально-політичної активності, право діяти (обирати й вибирати) на власний розсуд, свободу слова, совісті тощо.

Забезпечення демократичного освітнього простору передбачає реалізацію особистісно-орієнтованого навчання шляхом створення умов задля розвитку гармонійної, моральної, соціально активної, професійно компетентної особистості. Домінуючою тенденцією в інноваційному русі є широке прагнення педагогів відшукати ті механізми, які дозволять забезпечити, з однієї сторони – розвиток особистості, а з іншої – реалізацію освітніх завдань (Друзь, Білоконна та Мірошник, 2009, с. 58).

З нашої точки зору, вирішальну роль у створенні демократичного освітнього простору, в якому студент самостійно оволодіває знаннями під керівництвом викладача-фасилітатора та розвивається за індивідуальною траєкторією, відіграє інтерактивне навчання, яке має конкретну, передбачувану мету – створити комплекс оптимальних умов для розвитку особистості, за яких кожен студент відчуває свою успішність та інтелектуальну спроможність.

Ми вважаємо, що головними пріоритетами впровадження інтерактивних технологій в навчальний процес закладів вищої освіти є: варіативність, гнучкість навчального процесу; забезпечення діалогічності освіти; діяльнісний, особистісно-зорієнтований підхід до навчання; підвищення пізнавальної, соціальної та фізичної активності; побудова індивідуальної траєкторії навчання; усвідомлення студентами включеності в педагогічний процес; організація пошуково-дослідницької, самостійної діяльності; генерування ідей і відстоювання власної позиції на основі фактів та аргументів; розвиток діяльнісної рефлексії студентів; посилення виховного впливу.

Використання інтерактивних технологій, методів навчання у процесі формування основ екологічної культури майбутніх учителів початкової школи дозволяє забезпечити активну діяльність, формувати мотиваційно-ціннісну сферу, уміння проявити творчі здібності. У процесі спільної творчої діяльності учні набувають навичок вирішення екологічних проблем, розв'язання складних завдань шляхом колективного обговорення, пошуку, дослідно-експериментальної та практичної діяльності (Дичківська, 2004).

Другою організаційно-педагогічною умовою є *включення майбутніх учителів початкових класів у різноманітну еколого-освітню діяльність на заняттях з дисциплін професійної підготовки на засадах емпauerмент-педагогіки.*

Забезпечити особисте включення майбутніх учителів початкових класів в еколого-освітню діяльність можна шляхом створення проміжної ланки між освітньою та професійною діяльністю – квазіпрофесійної, тобто такої діяльності здобувача вищої освіти, яка є освітньою за формою свого вираження та професійною, власне за змістом. Квазіпрофесійна діяльність передбачає трансформацію змісту і форм освітньої діяльності в адекватні їм гранично узагальнені зміст і форми професійної діяльності (Немченко, 2007).

Як відомо, онтогенез особистості відбувається у процесі діяльності шляхом усвідомлення її необхідності та важливості, а також своєї ролі в ній на основі діалогічного емоційного контакту з іншими людьми. Тож, включення майбутніх учителів початкових класів в еколого-освітню діяльність характеризується виявленням особливостей процесів надбання студентами культурно-історичного досвіду, накопиченого людством і його передачі, виробленої соціальною практикою, тобто засвоєння знань, умінь, навичок, видів та способів діяльності та передбачає формування навичок критичного мислення, організаційних, соціальних та комунікативних навичок.

Ми вважаємо, що діяльність спрямована на формування екологічної культури, зокрема майбутніх учителів початкових класів, має бути організована на засадах емпauerмент-педагогіки, яку у контексті нашого дослідження ми визначаємо як надання особистості внутрішньої сили і натхнення на дії, а сутністю і змістом педагогіки емпauerменту визначаємо наступне: добір такого навчального матеріалу, який мотивував би студентів до конкретних дій, що мають для них вагоме значення та захоплюють їх.

Шведський науковець К. Мелландер розробив цикл навчання, що став одним з напрямів гуманістичної педагогіки – «емпauerмент», який трактував дане поняття як надання особистості мотивації, внутрішніх сил і натхнення для активних дій.

Ми вважаємо, що екологічно-виправдана поведінка та діяльність особистості починається з виникнення мотиву, інтересу, які призводять до постійного самостійного пошуку інформації, готовності її свідомо сприйняти, а потім діяти відповідно до отриманих знань. Головне в освітньому процесі – стимулювати молодих людей до мотивації, а також формувати у них впевненість у власних можливостях та відповідальність

за результати навчання шляхом допомоги у формулюванні намірів, розвитку вміння ставити запитання, створення позитивного, комфортного середовища під час спілкування.

Зміст педагогіки емпайерменту щодо формування екологічної культури у майбутніх учителів початкових класів полягає у формуванні основних груп компетентностей у студентів (громадянської; соціальної; загальнокультурної; предметних компетентностей (природознавчої та суспільствознавчої)); діяльній спрямуванні освітнього процесу вишу; підвищенні ентузіазму, інтересу та задоволення від навчання; наданні допомоги майбутнім учителям початкових класів у самопізнанні та проектуванні власного майбутнього з метою самореалізації; формуванні у студентів нових моделей поведінки та дій, що відповідають потребам сталого розвитку нашої країни і планети загалом. З огляду на зазначене, в освітньому процесі педагогічних вишів необхідно створювати умови для формування у студентів впевненості у власних силах і можливостях та відповідальності за результати навчання; формувати особистість без обмежень системою формальної освіти; виховувати свідомих членів суспільства, які розуміють взаємозв'язок і взаємозалежність людини і природи, усвідомлюють необхідність збереження глобальної рівноваги та причетності кожного до проблем навколишнього середовища; формувати систему актуальних екологічних знань, умінь, навичок для прийняття рішень у рутинному житті; створювати умови для виникнення ентузіазму і почуття задоволення від групової й індивідуальної роботи та її результатів, що досягається насамперед завдяки постійному позитивному (як за формою, так і за змістом) зворотному зв'язку.

Отже, залучення майбутніх учителів до різноманітних видів діяльності в освітньому процесі педагогічних закладів вищої освіти саме на засадах емпайермент-педагогіки забезпечить якнайкраще формування екологічної культури особистості, бачення особистістю свого щасливого майбутнього та активує її на впевнені дії до його наближення.

Важливою педагогічною умовою формування екологічної культури є *звернення до життєвого досвіду студента*. Актуалізація в освітньому процесі наявного особистісного екологічного досвіду студента педагогічного фаху, отриманого ним в особистісному житті, а також набуття нового досвіду у процесі взаємодії з іншими людьми є одним з ефективних шляхів конструювання індивідуальної освітньої траєкторії особистості – майбутнього вчителя початкових класів. У цьому разі власний досвід студента стає компонентом його екологічної освіти, яка є основою його активної екологобезпечної педагогічної діяльності.

Таким чином, діяльність студента з опорою на власний екологічний досвід дозволяє відтворювати знання, уміння, навички, різні форми поведінки особистості, переводити їх з потенційного стану в актуальну дію, що сприяє: наповненню процесу навчання особистісними знаннями, власним досвідом, який адекватно відповідає інтересам, потребам і ціннісним орієнтаціям студента; логічному переструктуруванню та переосмисленню наявного досвіду і на цій основі набуттю нового досвіду; максимальному наближенню процесу навчання до професійної діяльності; усвідомленню не лише відомих науці ідей та закономірностей, а, що важливо, власних особистісних ресурсів, можливостей, особливостей.

Вирішальний вплив на залучення наявного та накопичення нового екологічного досвіду справляють індивідуально-психологічні особливості особистості: характер, темперамент, здібності та емоційно-вольова сфера. Цей вплив визначає сприйняття індивідом інформації (а також прогноз розвитку екологічної ситуації) і викликає різноманітні й, відповідно, унікальні поведінкові реакції особистості (Морозова, 2001).

Висновки. Отже, дотримання зазначених вище педагогічних умов в освітньому процесі педагогічних вишів сприяє створенню оптимального освітнього середовища, яке забезпечує ефективне формування екологічної культури майбутніх учителів початкових класів; встановленню гармонійних міжособистісних відносин учасників освітнього процесу; створення атмосфери підтримки, співпереживання, творчості, натхнення до дій.

Література

1. Алексюк А. М. Підручник для студентів, аспірантів та молодих викладачів вищих навчальних закладів. Київ : Либідь, 1998. 560 с.
2. Давыдов В. В. О понятии развивающего обучения : сб. статей. Томск : Пеленг, 1995. 144 с.
3. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2004. 352 с.
4. Друзь З. В., Білоконна Н. І., Мірошник З. М. Особистісно орієнтований підхід : психологія творчості та виховні технології : монограф. посіб. [кн. 2]. Кривий Ріг : КДПУ, 2009. 471 с.
5. Концепція екологічної освіти України. Інформ. збірн. Міністерства освіти і науки України. Київ, 2002. № 7. С. 3-23.
6. Кострюков С. В. Формування демократичних цінностей студентської молоді в трансформаційний період : дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.10. Київ : Ін-т вищ. освіти АПН України, 2004. 150 с.

7. Морозова Л. Виховання екологічної культури особистості. *Вища освіта України*. 2001. № 2. С. 88-92.
8. Немченко Н. В. Формування екологічного світогляду старшокласників ліцею медикобіологічного профілю : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2007. 20 с.
9. Основи політології : навч. посіб. / Г. П. Щедрова, В. Ф. Барановський, О. В. Новакова. Луганськ : Луганське вид-во СНУ ім. В. Даля, 2005. 170 с.

References

1. Aleksiuk, A. M. (1998). *Pidruchnyk dlia studentiv, aspirantiv ta molodykh vykladachiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv [Textbook for students, post-graduate students and young lecturers in higher educational establishments]*. Kyiv: Lybid (ukr).
2. Davydov, V. V. (1995). *O poniaty razvyvaiushcheho obucheniya: sb. statei. [About the concept of developing education: collection of papers]* Tomsk: Pelenh (rus).
3. Dychkivska, I. M. (2004). *Innovatsiini pedahohichni tekhnologii [Innovative pedagogical technologies]: navch. posib.* Kyiv: Akademydav (ukr).
4. Druz, Z. V., Bilokonna, N. I., & Miroshnyk, Z. M. (2009). *Osobystisno oriientovanyi pidkhyd : psykholohiia tvorchosti ta vykhovni tekhnologii: monogr. posib. [Personality oriented approach: psychology of creativity and educating technologies: monograph tutorial]. [Book 2].* Kryvyi Rih: KDPU (ukr).
5. Kontsepsiia ekolohichnoi osvity Ukrainy [The concept of ecological education in Ukraine] (2002). *Inform. zbirn. Ministerstva osvity i nauky Ukrainy, 7.* Kyiv (ukr).
6. Kostriukov, S. V. (2004). *Formuvannia demokratychnykh tsinnostei studentskoi molodi v transformatsiyniy period [Forming democratic values of student youth in the transformational period].* (Abstract of Candidate's Thesis in Philosophy). Kyiv: Institute of Higher Education of APS of Ukraine (ukr).
7. Morozova, L. (2001). *Vykhovannia ekolohichnoi kultury osobystosti [Educating an ecological culture of personality].* *Vyshcha osvita Ukrainy, 2* (ukr).
8. Nemchenko, N. V. (2007). *Formuvannia ekolohichnoho svitohliadu starshoklasnykiv litseiu medykobiologichnoho profilu [Forming an ecological outlook of high school students of medical-biological lyceum].* (Abstract of Candidate's Thesis in Pedagogy). Kyiv (ukr).
9. Shchedrova, H. P., Baranovskiy, V. F., & Novakova, O. V. *Osnovy politolohii: navch. posib. [Fundamentals of politicalology: tutorial]* (2005). Luhansk: Luhanske Publishing House of Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (ukr).

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ
ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ
НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ
ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВУЗОВ**

Е. Б. Борзик, И. М. Шепель

В данной статье раскрыты педагогические условия формирования экологической культуры будущих учителей начальных классов в образовательном процессе педагогических вузов. Отмечено, что образовательный процесс педагогических высших учебных заведений, направленный на формирование экологической культуры будущих учителей начальных классов, требует максимальной экологизации учебных дисциплин цикла общей и профессиональной подготовки, разнообразия форм внеаудиторной работы, систематического привлечения молодых людей к экологической деятельности, формирования ответственности за собственные поступки, развития у каждого соискателя высшего педагогического образования его потенциальных возможностей, создания атмосферы вдохновения на действия. Отмечено, что успешность процесса формирования экологической культуры будущих учителей начальных классов будет более результативной при условии учета совокупности факторов и благоприятных условий, которые обеспечат эффективную трансформацию внешних воздействий во внутреннюю позицию соискателей высшего педагогического образования. Доказано, что качество формирования экологической культуры будущих учителей начальной школы в образовательном процессе педагогических высших учебных заведений повышается при условии учета совокупности оптимальных педагогических условий, в частности: создание демократического образовательного пространства, где преподаватель и студент являются равноправными участниками образовательного процесса; включение будущих учителей начальных классов в разнообразную экологию-образовательную деятельность на занятиях по дисциплинам профессиональной подготовки на основе эмпауэрмент-педагогика; обращение к жизненному опыту соискателя высшего педагогического образования.

Ключевые слова: экологическая культура, будущие учителя начальных классов, педагогические условия, педагогика эмпауэрмента, экологизация образования.

**PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FORMING AN ECOLOGICAL
CULTURE OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN THE
EDUCATIONAL PROCESS OF PEDAGOGICAL HIGHER
EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS**

O. B. Borzyk, I. M. Shepel

This article deals with the pedagogical conditions for forming an ecological culture of future primary school teachers in the educational process of pedagogical

higher educational establishments. It is stated that the educational process of pedagogical establishments of higher education, that is aimed at forming an ecological culture of future primary school teachers, requires the maximum ecologization of subjects belonging to the general and professional training cycles, diversity, forms of extra-curricular work, systematic involvement of young people in ecological activities, development of potential abilities of each student, creation of an action-stimulating atmosphere.

It was emphasized that the success of the process of forming an ecological culture of future primary school teachers would be more effective when taking into consideration a set of factors and favorable conditions that would ensure the effective transformation of external influences into the internal position of students.

It is proved that the quality of forming an ecological culture of future primary school teachers in the educational process of pedagogical establishments of higher education is enhanced provided that the set of optimal pedagogical conditions is taken into account, in particular: creating a democratic educational environment where lecturers and students are equal participants in the educational process; involving future primary school teachers in various environmental and educational activities at the classes of professional training subjects based on empowerment pedagogy; appealing to the life experience of higher pedagogical education applicants.

Key words: *Ecological culture, future primary school teachers, pedagogical conditions, empowerment pedagogy, ecologization of education.*

Борзик Олена Богданівна – викладач кафедри природничих дисциплін Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (м. Харків, Україна). E-mail: emarkovich111@gmail.com

Borzyk Olena Bohdanivna – Lecturer of Natural Sciences, Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy" of Kharkiv Regional Council (Kharkiv, Ukraine). E-mail: emarkovich111@gmail.com.

Шепель Інна Михайлівна – викладач кафедри природничих дисциплін Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (м. Харків, Україна). E-mail: kafedra.pruroda@gmail.com

Shepel Inna Mykhaylivna – Lecturer of Natural Sciences, Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy" of Kharkiv Regional Council (Kharkiv, Ukraine). E-mail: kafedra.pruroda@gmail.com.